

Hoe kan een school nog beter aandacht besteden aan aspecten van burgerschap tijdens lessen of projecten?

Als een school werkt met de sociaal emotionele methode “De Kracht van 8”, dan staat er elke maand één van de acht krachten centraal. Vaak komt deze kracht tijdens een kringgesprek aan de orde. Identiteitsvorming is iets waar deze methode veel aandacht aan besteed. Het aspect ‘Actief Burgerschap en Sociale Integratie’ is iets dat in deze methode duidelijker naar voren zou kunnen komen. Omdat deze methode continu in ontwikkeling is en de makers open staan voor aanvullingen en suggesties, hebben wij toevoegingen met betrekking tot “AB&SI” bedacht¹. Deze aanvulling hebben wij ingedeeld naar aanleiding van de acht krachten en onderverdeeld in de domeinen ‘identiteit’, ‘participatie’ en ‘democratie’ (zie bijlage 1). Bij het ontwikkelen en indelen van bestaande en nieuwe werkvormen is rekening gehouden met de leeftijdsverschillen van kinderen op de basisschool. Er zijn verschillende werkvormen voor de volgende leeftijdscategorieën: groep 1-2, groep 3-4, groep 5-6 en groep 7-8. Bij het samenstellen van dit lesprogramma ter bevordering van Actief Burgerschap en Sociale Integratie is ook gebruik gemaakt van bestaande werkvormen van De Kracht van 8. Er is een selectie uit de werkvormen van het Bronnenboek (Stichting De Kracht van 8, 2011) gekozen. Dit betekent niet dat de overige werkvormen en activiteiten uit het Bronnenboek niet geschikt zijn om aan “AB&SI” te werken. We hebben geprobeerd een krachtige selectie werkvormen uit het Bronnenboek te kiezen, welke de bovengenoemde drie domeinen het beste naar voren laten komen. Wij adviseren een school om onderstaande suggesties per klas gedurende het schooljaar als leidraad te nemen². Voor de leerkrachten is op deze manier concreet gemaakt hoe zij actief kunnen werken aan het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie. Onze aanvullingen op de sociaal emotionele methode ‘De Kracht van 8’ kunt u hieronder vinden met als titel ‘sociale krachten op maat’.

Het leermiddel ‘Sociale krachten op maat’ voor bevordering van actief burgerschap en sociale integratie op basis van methode ‘De Kracht van 8’.

Ontwikkeld door: Pabo studenten Bea Bakker, Monique Bruin en Nina Heikamp. In samenwerking met Stichting De Kracht van 8.

---

¹ Hierbij is rekening gehouden met de leerlijnen ‘een basis voor burgerschap’, geformuleerd door SLO. <http://jongeburgers.slo.nl>

² Er is nog geen onderzoek gedaan naar het effect van onderstaande werkvormen en activiteiten op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie. Wel zijn deze activiteiten gebaseerd op de leerlijnen van SLO ter bevordering van ‘AB en SI’

Kracht 1: Ik ben mezelf

alles start vanuit jezelf

Groep 1-2:

- Identiteit:
  - o Kringgesprek over verschillen en overeenkomsten tussen de kinderen in de klas, qua uiterlijk, er kan een start gemaakt worden met praten over het innerlijk/ je binnenkant.
- Participatie:
  - o Waar wonen we? Maak met je klas een wandeling door de omgeving van de school. Wijs de kinderen op de natuur en infrastructuur van de omgeving. De kinderen leren zichzelf hierdoor beter plaatsen in de context van hun omgeving.
  - o Lied luisteren/ zingen van CD De Kracht van 8: 'Ik ben ik'.
- Democratie:
  - o Muziekles: ieder kind kiest een eigen instrument. Om de beurt mag een kind het geluid van zijn instrument laten horen en hier een ritme aan koppelen. De klas doet dit ritme na. Probeer alle kinderen aan de beurt te laten komen door snel van beurt te wisselen.
  - o Kringgesprek: praten over de mate waarin democratische besluitvorming thuis plaatsvindt.

Groep 3-4:

- Identiteit:
  - o Kringgesprek over gevoelens; wat voelen de kinderen op dit moment, welke emoties zijn er allemaal? Ter illustratie afbeeldingen laten zien van de verschillende emoties en deze zichtbaar in de klas ophangen.
  - o Lees hoofdstuk 1 voor uit het boek 'KleurKracht' van 'De Kracht van 8' en laat de kinderen de vragen aan het einde van het hoofdstuk voor zichzelf beantwoorden.
- Participatie:
  - o De kinderen maken een levensgrote tekening van zichzelf op een stuk behang. Zij laten hierin naar voren komen waar zij goed in zijn en wat zij van zichzelf waarderen: uiterlijk en innerlijk. Vervolgens 'presenteert' iedereen zichzelf in een grote kring.
  - o Lied luisteren/ zingen van CD De Kracht van 8: 'Ik ben ik'.
- Democratie:
  - o Als leerkracht zorg je ervoor dat alle kinderen in een les aan bod komen. Alle kinderen moeten de kans krijgen om iets te zeggen of doen tijdens een kringgesprek of kringactiviteit. Als leerkracht besteed je deze maand extra aandacht aan de deelname van de leerlingen in de groep. Ter inleiding kun je met de kinderen een gesprek aangaan over de waardevolle inbreng van ieder kind, alle kinderen zijn belangrijk.

Groep 5-6:

- Identiteit:
  - o Kringgesprek over de verschillende religies. Gelooft iedereen in de klas hetzelfde? Welke geloven zijn er nog meer? En wat houdt zo een geloof precies in?
  - o Gebedshuizen bezoeken van minstens twee verschillende geloven.
- Participatie:
  - o Herhaling van de opdracht: De kinderen maken een levensgrote tekening van zichzelf op een stuk behang. Zij laten hierin naar voren komen waar zij goed in zijn en wat zij

van zichzelf waarden: uiterlijk en innerlijk. Vervolgens 'presenteert' iedereen zichzelf in een grote kring.

- Democratie:
  - o Je gaat met de kinderen in je klas een discussie aan over 'gelijke behandeling van jongens en meisjes'. Is dit in de klas en het geval? Is dit bij jullie thuis ook zo? Wat vind je daarvan? Hoe zou jij willen dat jongens en meisjes behandeld worden? Hetzelfde of verschillend en waarom?

Groep 7-8:

- Identiteit:
  - o Meedoen aan de herdenking van 4 mei en de viering van 5 mei, het liefst bij een monument in de omgeving.
  - o Kringgesprek: wat betekent vrijheid? Koppelen aan het thema 'WOII' van de geschiedenislessen.
  - o Kinderen hun eigen kracht laten ontdekken. Gebruik hiervoor het 'Kracht van 8' kaartspel. Laat de kinderen de kaarten van het kaartspel zien en vraag hen de kaart uit te kiezen die het meest bij hen past. En/of laat de kinderen een kaart voor hun buurman kiezen en laat hen vertellen waarom deze kaart bij hen past. Het is handig om alle teksten op de kaarten van te voren op een A4'tje te zetten en dit papier uit te delen. Wanneer de kinderen hun kracht gevonden hebben, kun je hen een kopie van deze kaart overhandigen. De kinderen mogen de kopie van de kaart op een vel papier plakken en om deze kaart heen opschrijven waarom deze kaart bij hen past. Zij mogen daarbij hulp vragen aan hun buurman.
  - o Laat de kinderen ontdekken op welke manier zij slim zijn. Gebruik hiervoor het werkblad 'Talentenjacht' in het Bronnenboek van 'De Kracht van 8'.
- Participatie:
  - o De kinderen leren een schoolbreed evenement te organiseren, hierbij kun je denken aan een fancy fair of een sportdag. De kinderen bedenken zelf activiteiten en denken na over de uitvoering van hun ideeën. De kinderen leren zelf verantwoordelijkheid te nemen voor het slagen van hun wensen.
- Democratie:
  - o De kinderen maken voor zichzelf een stukje voor de schoolkrant/ website van de school. Wat wil jij graag met de rest van de school delen? De invulling mag zijn d.m.v. een foto, een verhaal of een verslag. Stukjes worden 1x per jaar geplaatst van groep 7 en 8. Er kan ook voor gekozen worden om zelf een schoolkrant samen te stellen en deze in de school te verspreiden. Per klas wordt dan nagedacht over een gezamenlijk thema. De kinderen leren door middel van deze opdracht dat persvrijheid van groot belang is in een democratische samenleving. De leerkracht vertelt iets over persvrijheid om het belang te verhelderen.
  - o Stelopdracht: laat de kinderen een of meerdere wetten bedenken die op school zou kunnen gelden. De leerling mag zijn wet voorstellen. Stem daarna met de klas of de wet (fictief?) wordt aangenomen en laat enkele kinderen hun stem beargumenteren.

Kracht 2: Ik ben eerlijk

Eerlijk uiten van emoties en gevoelens.

Groep 1-2:

- Identiteit:
  - Kringgesprek: praten over hoe je je kunt voelen en hoe een bepaald gevoel heet. Gebruik pictogrammen om de verschillende gevoelens te verduidelijken. Stel vragen aan de kinderen. Zie Bronnenboek De Kracht van 8, bladzijde 144. Als vervolg kunnen de kinderen een gezicht op papier invullen met een gezichtsuitdrukking.
  - Verhaal: lees het verhaal 'Janna en de cavia', Bronnenboek bladzijde 164, voor aan de kinderen. Ga tussendoor in gesprek met de kinderen over de daden van Janna.
- Participatie:
  - Lied luisteren/ zingen van CD De Kracht van 8: 'Ik voel'.
- Democratie:
  - Deelnemen aan een kringgesprek over 'afspraken' in onze samenleving: waarom moet je eerlijk zijn? De kinderen proberen voorbeelden te bedenken, ze gebruiken daarbij situaties thuis, op school of op het speelplein.

Groep 3-4:

- Identiteit:
  - Lees hoofdstuk 2 voor uit het boek 'KleurKracht' van 'De Kracht van 8' en laat de kinderen de vragen aan het einde van het hoofdstuk voor zichzelf beantwoorden.
  - Lees het verhaal 'Pinokkio' voor op bladzijde 173 van het Bronnenboek.
  - Lees het gedicht 'eerlijk zijn' op bladzijde 180 van het Bronnenboek voor.
- Participatie:
  - Lied luisteren/ zingen van CD De Kracht van 8: 'Ik voel'.
- Democratie:
  - Filosoferen over 'afspraken' in onze samenleving: waarom moet je eerlijk zijn? De kinderen proberen voorbeelden te bedenken, ze gebruiken daarbij situaties thuis, op school of op het speelplein.

Groep 5-6:

- Identiteit:
  - filosoferen met kinderen over 'eerlijk zijn'. Gebruik hiervoor de tips op bladzijde 143 en 180 van het Bronnenboek.
- Participatie:
  - Emotiepizza's delen. Zie Bronnenboek bladzijde 158. De kinderen tekenen op een rond vel papier hun emoties van dat moment. De emoties worden verdeeld in grote en kleinere pizzapuntjes, net hoe veel de emotie aanwezig is. Elke emotie krijgt zijn eigen kleur. Vervolgens bedenken de kinderen welk stukje emotie zij kunnen missen en welk kind in de klas juist wel bij deze emotie gebaat is. In de kring, onder begeleiding van de juf/ meester, worden de stukjes emotiepizza om de beurt uitgewisseld.
- Democratie:
  - Filosoferen over 'afspraken' in onze samenleving: waarom moet je eerlijk zijn? De kinderen proberen voorbeelden te bedenken, ze gebruiken daarbij niet alleen situaties

thuis, op school of op het speelplein maar ook situaties uit bijv. de politiek of het bestuur. Wat als de burgemeester niet eerlijk zou zijn?

Groep 7-8:

- Identiteit:
  - o Raad eens hoe ik me voel. Zie Bronnenboek De Kracht van 8. bladzijde 147. In tweetallen beeld je voor de rest van de klas een emotie uit. De kinderen bedenken de uit te beelden emotie zelf of kiezen een emotie van een kaartje.
- Participatie:
- Democratie:
  - o Filosoferen over 'afspraken' in onze samenleving: waarom moet je eerlijk zijn? De kinderen proberen voorbeelden te bedenken. Ze gebruiken daarbij niet alleen situaties thuis, op school of op het speelplein maar ook situaties uit bijv. de politiek of het bestuur. Wat als de burgemeester niet eerlijk zou zijn? Kan je een situatie bedenken wanneer iemand niet eerlijk mag zijn?

Kracht 3: Rekening houden met elkaar

Iedereen is anders en dat is oké.

Groep 1-2:

- Identiteit:
  - o Lees het verhaal 'de mooiste vis van de zee' van Marcus Pfister voor. Dit verhaal gaat over delen en vriendschap.
  - o Laat alle kinderen hun hand overtrekken of deel een gekopieerde omtrek van een hand uit. De kinderen mogen de hand beplakken en inkleuren. Plak alle handen aan elkaar als een slinger; handen verbinden! Zie Bronnenboek bladzijde 193.
- Participatie:
  - o Stel aan het begin van het schooljaar samen met de kinderen regels op voor in de klas en op het schoolplein. Formuleer de regels zo dat er duidelijk is wat jullie als klas wel willen, dus zij worden positief geformuleerd.
  - o Lied luisteren/ zingen van CD De Kracht van 8: 'Iedereen is anders'.
  - o Laat de oudste kleuters de jongste kleuters actief helpen tijdens voor jonge kleuters lastige activiteiten. Een oudste kleuter kan bijvoorbeeld een jongste kleuter helpen bij het dicht maken van een rits. Je kunt een oudste kleuter koppelen aan een jongste kleuter door hen als 'maatjes' te benoemen. Op deze manier leren de kleuters rekening met elkaar te houden.
- Democratie:
  - o Deelnemen aan een schoolproject als 'Nieuw schoolplein' (voor uitwerking zie bijlage 2)

Groep 3-4:

- Identiteit:
  - o Lees hoofdstuk 3 voor uit het boek 'KleurKracht' van 'De Kracht van 8' en laat de kinderen de vragen aan het einde van het hoofdstuk voor zichzelf beantwoorden.
  - o Lees het verhaal 'de rode schoentjes' voor op bladzijde 205 van het Bronnenboek.
- Participatie:

- Stel aan het begin van het schooljaar samen met de kinderen regels op voor in de klas en op het schoolplein. Formuleer de regels zo dat er duidelijk is wat jullie als klas wel willen, dus zij worden positief geformuleerd.
- Lied luisteren/ zingen van CD De Kracht van 8: 'Iedereen is anders'.
- Laat rekslimme kinderen de taalslimme kinderen helpen wanneer zij er tijdens het maken van een som/ opgave niet uit komen en vice versa.
- Democratie:
  - Deelnemen aan een schoolproject als 'Nieuw schoolplein' (voor uitwerking zie bijlage 2)

Groep 5-6:

- Identiteit:
  - Filosofer met de kinderen over het begrip 'respect'. Zie voor tips bladzijde 185, 209 en 210 van het Bronnenboek.
  - 'Nooit meer vrienden als...' zie bladzijde 186 van het Bronnenboek. Met de kinderen brainstormen over gebeurtenissen die een vriendschap kunnen verbreken. Hoe zorg je dat het weer goed kan komen? Hoe zorg je zelf dat een vriendschap goed blijft?
  - 'Respect in klei' zie bladzijde 195 van het Bronnenboek. Doorgeefactiviteit waarbij kinderen leren rekening te houden met elkaar.
- Participatie:
  - Stel aan het begin van het schooljaar samen met de kinderen regels op voor in de klas en op het schoolplein. Formuleer de regels zo dat er duidelijk is wat jullie als klas wel willen, dus zij worden positief geformuleerd.
  - Breng met de klas een bezoek aan een bejaardenhuis. Spreek met de begeleiders van te voren af welke activiteiten jullie met de bewoners kunnen ondernemen. Denk aan spelletjes doen of wandelen. De kinderen leren zich verplaatsen in minder mobiele mensen en creëren respect voor ouderen.
  - Laat rekslimme kinderen de taalslimme kinderen helpen wanneer zij er tijdens het maken van een som/ opgave niet uit komen en vice versa.
- Democratie:
  - Deelnemen aan een schoolproject als 'Nieuw schoolplein' (voor uitwerking zie bijlage 2)

Groep 7-8:

- Identiteit:
  - Doe de respecttest op bladzijde 198 van het Bronnenboek.
- Participatie:
  - Stel aan het begin van het schooljaar samen met de kinderen regels op voor in de klas en op het schoolplein. Formuleer de regels zo dat er duidelijk is wat jullie als klas wel willen, dus zij worden positief geformuleerd.
  - 'Agent en boevenspel in doolhofvorm' zie bladzijde 197 van het Bronnenboek. Tikspel met groepssamenwerking.
  - Laat rekslimme kinderen de taalslimme kinderen helpen wanneer zij er tijdens het maken van een som/ opgave niet uit komen en vice versa.
  - De kinderen in groep 8 kunnen fungeren als leesmaatjes voor groep 6, de kinderen in groep 7 doen dit voor groep 5. Op een moment in de week helpen de oudere kinderen de jongere kinderen die moeite hebben met lezen. Het jongste kind leest voor en het oudste kind helpt bij het ontleden van moeilijke woorden en ondersteunt bij het voorlezen.
- Democratie:
  - Deelnemen aan een schoolproject als 'Nieuw schoolplein' (voor uitwerking zie bijlage 2)

Kracht 4: Samenwerken en elkaar helpen

Samen sta je sterk

Groep 1-2:

- Identiteit:
  - o Lees het boek voor: 'De mooiste vis van de zee helpt een ander' van Marcus Pfister.
  - o Lees het boek voor: 'Zwemmie' van Leo Lionni. Thema: 'samen sta je sterk'.
- Participatie:
  - o Lied luisteren/ zingen van CD De Kracht van 8: 'Samen'.
  - o Coöperatief mandala krijten. In een groepje van ongeveer 5 kinderen, tijdens de pauze op het schoolplein. Zie bladzijde 228 van het Bronnenboek.
  - o Coöperatieve stoelendans. Zie bladzijde 229 van het Bronnenboek.
  - o Speel het spel 'Max de kat' van Earthgames. De kinderen lezen in het spel samen een doel te behalen. Voor 1 tot 8 spelers.
  - o Spel met minimaal 6 spelers: 'regenbui', zie bladzijde 237 van het Bronnenboek.
  - o 'Samen bouwen'. Spel voor in de gymzaal. Zie bladzijde 245 van het Bronnenboek.
  - o De kinderen maken minimaal een keer per jaar het schoolplein schoon. Dit doen zij onder andere door mee te doen aan de landelijke opschoondag van Stichting Nederland Schoon. De leerkracht vertelt van te voren een verhaal wat de kinderen bewust maakt over de vervuilende kracht van afval. Vertel bijvoorbeeld dat een blikje er 50 jaar over doet voordat het uiteen valt in de natuur. Raadpleeg ook het internet voor lessuggesties over zwerfvuil.
  - o Stimuleer de kinderen om de spullen op te ruimen waar zij zelf mee gespeeld hebben. Je kunt kinderen ook een verantwoordelijkheid voor een bepaalde hoek geven. Zij mogen de andere kinderen dan helpen met het opruimen van deze hoek.
- Democratie:
  - o Maak in drietallen een natuurmandala met voorwerpen uit de natuur. De kinderen mogen overleggen wat er waar wordt geplaatst. Zie bladzijde 227 van het Bronnenboek.
  - o Kleur in tweetallen een mandala in. Kleur om de beurt. Zie bladzijde 227 voor de uitleg en bladzijde 384 voor de mandala's.

Groep 3-4:

- Identiteit:
  - o Lees hoofdstuk 4 voor uit het boek 'KleurKracht' van 'De Kracht van 8' en laat de kinderen de vragen aan het einde van het hoofdstuk voor zichzelf beantwoorden.
  - o Lied luisteren/ zingen van CD De Kracht van 8: 'Samen'.
  - o Lees het verhaal voor: 'de dieren in het rovershol' op bladzijde 248 van het Bronnenboek.
- Participatie:
  - o Coöperatieve stoelendans. Zie bladzijde 229 van het Bronnenboek.
  - o Speel het spel 'Zonnereis' van Earthgames. Voor 2 tot 4 spelers.
  - o 'Piramide bouwen' zie bladzijde 245 van het Bronnenboek. Les voor in de gymzaal.
  - o De kinderen maken minimaal een keer per jaar het schoolplein schoon. Dit doen zij onder andere door mee te doen aan de landelijke opschoondag van Stichting Nederland Schoon. De leerkracht vertelt van te voren een verhaal wat de kinderen bewust maakt over de vervuilende kracht van afval. Vertel bijvoorbeeld dat een blikje er

50 jaar over doet voordat het uiteen valt in de natuur. Raadpleeg ook het internet voor lessuggesties over zwerfvuil.

- Maak voor elke week een takenlijst van klusjes in de klas. Laat de kinderen zich hierdoor verantwoordelijk voelen voor hun klaslokaal.
- Democratie:
  - Deelnemen aan een memoryspel: eerst individueel en dan in tafelgroepjes (coöperatief): zelf ervaren dat het veel makkelijker gaat als ze in een groepje zijn. Samen zijn wij sterker, sneller en hebben een beter geheugen, want wij helpen elkaar en kunnen veel meer dingen onthouden.

Groep 5-6:

- Identiteit:
  - Filosofer met de kinderen over 'samen werken en elkaar helpen'. Gebruik hiervoor de tips op bladzijde 219 en 253 van het Bronnenboek.
  - Lees het verhaal 'op reis' voor uit het Bronnenboek op bladzijde 247.
  - 'Samen de hoogte opzoeken'. Zie Bronnenboek bladzijde 243. In groepjes van minimaal 2 kinderen van kranten een toren maken.
- Participatie:
  - Speel eens coöperatief voetbal. Zie bladzijde 238 van het Bronnenboek.
  - Coöperatief knikkeren. Zie bladzijde 258 van het Bronnenboek.
  - De kinderen maken minimaal een keer per jaar de omgeving van de school schoon. Dit doen zij onder andere door mee te doen aan de landelijke opschoondag van Stichting Nederland Schoon. De leerkracht vertelt van te voren een verhaal wat de kinderen bewust maakt over de vervuilende kracht van afval. Vertel bijvoorbeeld dat een blikje er 50 jaar over doet voordat het uiteen valt in de natuur. Raadpleeg ook het internet voor lessuggesties over zwerfvuil, bijvoorbeeld: <http://www.schoongooienvecht.nl/files/scholen/basisonderwijs/lespakket%20weg%20met%20zwerfafval.pdf>
  - Maak voor elke week een takenlijst van klusjes in de klas. Laat de kinderen zich hierdoor verantwoordelijk voelen voor hun klaslokaal.
- Democratie:
  - Deelnemen aan memoryspel: eerst individueel en dan in tafelgroepjes (coöperatief): zelf ervaren dat het veel makkelijker gaat als ze in een groepje zijn. Samen zijn wij sterker, sneller en hebben een beter geheugen, want wij helpen elkaar en kunnen veel meer dingen onthouden.
  - Filosoferen over de voordelen / nadelen van een democratisch politiek systeem t.o.v. een dictatuur.

Groep 7-8:

- Identiteit:
  - Gesprek voeren met de kinderen over 'samenwerken'. Wanneer heb je elkaar nodig en waarom is samenwerken belangrijk. Hoe zouden we in deze klas meer kunnen samenwerken?
- Participatie:
  - Spel in de gymzaal 'Bouw de weg'. Zie Bronnenboek bladzijde 246. In viertallen
  - Coöperatief mandala krijten. Zie bladzijde 228 van het Bronnenboek.
  - De kinderen maken minimaal een keer per jaar de omgeving van de school schoon. Dit doen zij onder andere door mee te doen aan de landelijke opschoondag van Stichting Nederland Schoon. De leerkracht vertelt van te voren een verhaal wat de kinderen bewust maakt over de vervuilende kracht van afval. Vertel bijvoorbeeld dat een blikje er 50 jaar over doet voordat het uiteen valt in de natuur. Raadpleeg ook het internet voor

lessuggesties over zwerfvuil, bijvoorbeeld: <http://www.schoongooienvecht.nl/files/scholen/basisonderwijs/lespakket%20weg%20met%20zwerfafval.pdf>

- Maak voor elke week een takenlijst van klusjes in de klas. Laat de kinderen zich hierdoor verantwoordelijk voelen voor hun klaslokaal. Laat de kinderen zelf kiezen welk klusje zij willen doen. Het is wel de bedoeling dat de kinderen elke week iets anders kiezen.
- Democratie:
  - Deelnemen aan een memoryspel: eerst individueel en dan in tafelgroepjes (coöperatief): zelf ervaren dat het veel makkelijker gaat als ze in een groepje zijn. Samen zijn wij sterker, sneller en hebben een beter geheugen, want wij helpen elkaar en kunnen veel meer dingen onthouden.
  - Filosoferen over de voordelen / nadelen van een democratisch politiek systeem t.o.v. een dictatuur.

Kracht 5: Luisteren naar elkaar

Naar elkaar luisteren is het begin van begrijpen.

Groep 1-2:

- Identiteit:
  - Kringgesprek: wat is luisteren? Hoe kun je zien dat iemand luistert? Waarom is luisteren belangrijk?
  - 'Belleman'. Zie bladzijde 272 van het Bronnenboek. Voor in een grote ruimte.
  - Lees het gedicht 'luisteren' voor op bladzijde 278 van het Bronnenboek.
- Participatie:
  - Lied luisteren/ zingen van CD De Kracht van 8: 'Luisteren'.
  - Wat hoor je? zie bladzijde 266 van het Bronnenboek.
- Democratie:
  - Deelnemen aan een schoolproject als 'Nieuw schoolplein' (voor uitwerking zie bijlage 2)

Groep 3-4:

- Identiteit:
  - Lees hoofdstuk 5 voor uit het boek 'KleurKracht' van 'De Kracht van 8' en laat de kinderen de vragen aan het einde van het hoofdstuk voor zichzelf beantwoorden.
  - 'Volg de weg'. Zie bladzijde 272 van het Bronnenboek. Voor in een grote ruimte.
- Participatie:
  - Lied luisteren/ zingen van CD De Kracht van 8: 'Luisteren'.
  - Wat hoor je? Zie bladzijde 266 van het Bronnenboek.
- Democratie:
  - Deelnemen aan een schoolproject als 'Nieuw schoolplein' (voor uitwerking zie bijlage 2)

Groep 5-6:

- Identiteit:
  - Kringgesprek: praat met de kinderen over het onderwerp 'luisteren'. Gebruik hiervoor de tips op bladzijde 261 en bladzijde 274.
- Participatie:
  - Luisterschilderij. In tweetallen. Zie bladzijde 266 en 280 van het Bronnenboek.
- Democratie:

- Deelnemen aan een schoolproject als 'Nieuwe schoolplein' (voor uitwerking zie bijlage 2)
- Bied kinderen eens de mogelijkheid om in plaats van een leesboek een (lokaal/ jeugd) krant te lezen/ bestuderen.

Groep 7-8:

- Identiteit:
  - Kringgesprek: praat met de kinderen over het onderwerp 'luisteren'. Gebruik hiervoor de tips op bladzijde 261 en bladzijde 274 van het Bronnenboek.
- Participatie:
  - Luisterschilderij. In tweetallen. Zie bladzijde 266 en 280 van het Bronnenboek. Of laat de kinderen zelf iets tekenen op een wit vel papier.
  - Houd de activiteitenplanning van instellingen in de omgeving in de gaten, wanneer zij een open dag hebben, breng dat met de klas een bezoek. Vice versa is het ook de bedoeling dat jullie de mensen van de instellingen waaraan jullie een bezoek gebracht hebben, uitnodigen tijdens fancy fairs en dergelijke. Op deze manier kan de school meer in de omgeving komen te staan als deel van de maatschappij.
- Democratie:
  - Deelnemen aan een schoolproject als 'Nieuw schoolplein' (voor uitwerking zie bijlage 2)

Kracht 6: Zeggen wat we graag willen

Zeggen wat je wel wilt, is spreken vanuit positiviteit.

Groep 1-2:

- Identiteit:
  - Lees het verhaal 'voor het eerst naar school' voor op bladzijde 305 van het Bronnenboek. Ga vervolgens met de kinderen in gesprek over dit verhaal. Na afloop kunnen de kinderen de tekening inkleuren.
- Participatie:
  - Lied luisteren/ zingen van CD De Kracht van 8: 'Hoe zeg ik wat ik wil'.
- Democratie:
  - Deelnemen aan een schoolproject als 'Nieuw schoolplein' (voor uitwerking zie bijlage 2)
  - Kringgesprek: praten over de mate waarin democratische besluitvorming thuis plaatsvindt.

Groep 3-4:

- Identiteit:
  - Lees hoofdstuk 6 voor uit het boek 'KleurKracht' van 'De Kracht van 8' en laat de kinderen de vragen aan het einde van het hoofdstuk voor zichzelf beantwoorden.
  - Kringgesprek: praat met de kinderen over 'zeggen wat we graag willen.' Gebruik hiervoor de tips op bladzijde 289 en 351
- Participatie:
  - Lied luisteren/ zingen van CD De Kracht van 8: 'Hoe zeg ik wat ik wil'.
- Democratie:
  - Deelnemen aan een schoolproject als 'Nieuw schoolplein' (voor uitwerking zie bijlage 2)

Groep 5-6:

- Identiteit:

- 'Wensbriefjes'. Zie bladzijde 302 van het Bronnenboek. Het resultaat is een openlijk kringgesprek.
- Participatie:
  - 'Spiegelen'. Zie bladzijde 303 van het Bronnenboek. Er is een grote ruimte voor nodig.
  - Stel een leerlingenraad samen met twee afgevaardigden uit iedere groep (6,7 en 8). Zij bespreken onderling in samenwerking met de directie punten die aangedragen worden door leerlingen in de school. De leerlingenraad komt vier keer per jaar bij elkaar. Na deze bijeenkomst communiceert de leerlingenraad met de rest van de school wat er is besproken. Dit kan door middel van de schoolwebsite of een samenkomst van de hele schoolpopulatie.
- Democratie:
  - Deelnemen aan een schoolproject als 'Nieuw schoolplein' (voor uitwerking zie bijlage 2)
  - Laat de kinderen kennismaken met democratische rechten en plichten in de praktijk door hen in de kring besluiten over uiteenlopende onderwerpen te laten nemen. Ook de verkiezing van de leerlingenraad valt hier onder.

Groep 7-8:

- Identiteit:
  - 'Wensbriefjes'. Zie bladzijde 302 van het Bronnenboek. Het resultaat is een openlijk kringgesprek.
  - 'Hoe niet, hoe wel?' Laat de kinderen het werkblad invullen op bladzijde 321 van het Bronnenboek. Zie ook bladzijde 298.
  - 'Wat heb ik nodig, wat wil ik?' Laat de kinderen de werkbladen vanaf bladzijde 322 van het Bronnenboek invullen. Maak hier meerdere momenten tijd voor vrij. Bespreek vervolgens de activiteit na.
- Participatie:
  - Benoem een klassenvertegenwoordiger. Deze vertegenwoordiger van de klas kan namens de klas zaken aankarten bij de leiding. De klassenvertegenwoordiger wordt democratisch gekozen.
  - Stel een leerlingenraad samen met twee afgevaardigden uit iedere groep (6,7 en 8). Zij bespreken onderling in samenwerking met de directie punten die aangedragen worden door leerlingen in de school. De leerlingenraad komt vier keer per jaar bij elkaar. Na deze bijeenkomst communiceert de leerlingenraad met de rest van de school wat er is besproken. Dit kan door middel van de schoolwebsite of een samenkomst van de hele schoolpopulatie.
- Democratie:
  - een bezoek brengen aan een gemeentehuis en met eigen ogen zien hoe het 'zeggen wat we graag willen' door de gemeenteraadsleden wordt toegepast.
  - Deelnemen aan een schoolproject als 'Nieuw schoolplein' (voor uitwerking zie bijlage 2)
  - Laat de kinderen kennismaken met democratische rechten en plichten in de praktijk door hen in de kring besluiten over uiteenlopende onderwerpen te laten nemen. Ook de verkiezing van de leerlingenraad valt hier onder.

Kracht 7: Laten we opnieuw beginnen

Het wonder van vergeven is, van angst naar liefde gaan.

Groep 1-2:

- Identiteit:
  - Kringgesprek: wat is opnieuw beginnen en wanneer doe je zo iets? Als je een keer ruzie hebt met iemand dan kun je het later weer goedmaken: opnieuw beginnen. Het is goed om aan elkaar te vertellen waarom er ruzie kwam.
- Participatie:
  - Lied luisteren/ zingen van CD De Kracht van 8: 'Opnieuw beginnen'.
  - Neem deel aan een actie voor een goed doel. Houd hierbij rekening met de actualiteit. Op deze manier leer je de kinderen dat je anderen kunt helpen om opnieuw te beginnen, je geeft hen door jouw bijdrage een nieuwe kans.
- Democratie:
  - Kringgesprek over regels en afspraken. Waarom is het nodig om deze te handhaven. Wat te doen als het een keertje niet gelukt is? Hoe kan je het beste het weer goed maken en opnieuw beginnen?

Groep 3-4:

- Identiteit:
  - Lees hoofdstuk 7 voor uit het boek 'KleurKracht' van 'De Kracht van 8' en laat de kinderen de vragen aan het einde van het hoofdstuk voor zichzelf beantwoorden.
- Participatie:
  - Lied luisteren/ zingen van CD De Kracht van 8: 'Opnieuw beginnen'.
  - Neem deel aan een actie voor een goed doel. Houd hierbij rekening met de actualiteit. Op deze manier leer je de kinderen dat je anderen kunt helpen om opnieuw te beginnen, je geeft hen door jouw bijdrage een nieuwe kans.
- Democratie:
  - Filosoferen over het nakomen van regels en afspraken. Wat te doen als het een keertje niet gelukt is? Hoe kan je het beste het weer goed maken en opnieuw beginnen? Hoe kan je het beste reageren als je ziet dat iemand anders verkeerd bezig is? Hoe geef je zo iemand een kans om het goed te maken en opnieuw te beginnen?

Groep 5-6:

- Identiteit:
  - Besteed aandacht aan het begrip 'pesten'. Nodig een ouder iemand uit die vroeger gepest is in de klas en laat diegene vertellen wat voor gevolgen dit voor diegene heeft gehad.
- Participatie:
  - Evalueer met de kinderen in je klas de regels die jullie samen hebben opgesteld. Hoe gaat de naleving van deze regels? Is het nodig om de regels bij te stellen?
  - Maak het onderwerp 'pesten' in de klas bespreekbaar en kijk of jullie samen een oplossing kunnen vinden.
  - Neem deel aan een actie voor een goed doel. Houd hierbij rekening met de actualiteit. Op deze manier leer je de kinderen dat je anderen kunt helpen om opnieuw te beginnen, je geeft hen door jouw bijdrage een nieuwe kans.
- Democratie:

- Filosoferen over het nakomen van regels en afspraken. Wat te doen als het een keertje niet gelukt is? Hoe kan je het beste het weer goed maken en opnieuw beginnen? Hoe kan je het beste reageren als je ziet dat iemand anders verkeerd bezig is? Hoe geef je zo iemand een kans om het goed te maken en opnieuw te beginnen?

Groep 7-8:

- Identiteit:
  - Kringgesprek: vooroordelen. In Nederland leven veel mensen met vooroordelen. We zijn soms te snel geneigd te generaliseren en mensen in een bepaald hokje te stoppen. Wat is het gevaar van vooroordelen? Hoe kun je vooroordelen voorkomen?
  - Zoek uit over welke groep in de samenleving veel vooroordelen in de klas bestaan. Nodig iemand uit deze groep uit om in de klas te komen vertellen en de vragen van kinderen te beantwoorden.
  - Kom na het bezoek van iemand uit de samenleving terug op het thema 'vooroordelen', zijn de ideeën van de kinderen veranderd?
- Participatie:
  - Breng de mogelijkheid van mediation in. Leer kinderen elkaar te helpen door hen te leren bemiddelen tussen leerlingen onderling. Elke leerling krijgt/kiest een eigen mediator. Voor meer informatie zie <http://www.conflictbemiddeling.nl/overige-conflicten/in-het-onderwijs.php>.
  - Neem deel aan een actie voor een goed doel. Houd hierbij rekening met de actualiteit. Op deze manier leer je de kinderen dat je anderen kunt helpen om opnieuw te beginnen, je geeft hen door jouw bijdrage een nieuwe kans.
- Democratie:
  - Kringgesprek: praat met de kinderen over de tweede wereldoorlog. Bespreek het onderwerp NSB-er en hoe zij na de oorlog soms behandeld werden. Breng vervolgens het thema 'opnieuw beginnen' in. Denk je dat zij na de oorlog gemakkelijk opnieuw konden beginnen? Wanneer vergeef je iemand wel en wanneer niet? → in sommige gevallen is het niet mogelijk iemand te vergeven, toch zul je soms opnieuw moeten beginnen.

Kracht 8: Iedereen hoort erbij

Iedereen is deel van een groep, groot of klein, als we maar samen zijn.

Groep 1-2:

- Identiteit:
  - Verhaal uit Bronnenboek 'De Kracht van 8' voorlezen: 'Op reis naar de zon'.
  - Speel het spel 'de coöperatieve stoelendans'. Zie Bronnenboek De Kracht van 8.
- Participatie:
  - Speel het spel 'Zonnereis' verkrijgbaar via www.earthgames.nl
- Democratie:
  - Kringgesprek over de regels in de klas: hoe gaan wij met elkaar om. De kinderen vertellen zelf hoe je met elkaar hoort om te gaan en hoe niet. Zij geven voorbeelden.

Groep 3-4:

- Identiteit:
  - o Lees hoofdstuk 8 voor uit het boek 'KleurKracht' van 'De Kracht van 8' en laat de kinderen de vragen aan het einde van het hoofdstuk voor zichzelf beantwoorden.
  - o Maak in groepjes van 3 een natuurmandala met gevonden voorwerpen uit de natuur.
- Participatie:
- Democratie:
  - o Voer een gesprek over 'inkopen voor vrede', zie Bronnenboek De Kracht van 8. 'Wat hebben we nodig voor een wereld vol vrede?'

Groep 5-6:

- Identiteit:
  - o Speel het spel 'Verdeel en wees één'. Zie Bronnenboek De Kracht van 8.
- Participatie:
  - o Lied luisteren/ zingen van CD De Kracht van 8: 'Windmolen rap'.
  - o Speel het 'windmolenspel'. Zie Bronnenboek De Kracht van 8.
- Democratie:
  - o Voer een gesprek over 'inkopen voor vrede', zie Bronnenboek De Kracht van 8. 'Wat hebben we nodig voor een wereld vol vrede?'
  - o Kringgesprek: 'gelijke behandeling jongens en meisjes'. Ga met de kinderen een gesprek aan over situaties waarin jongens en meisjes soms verschillend worden behandeld. Wat vinden de kinderen hiervan? Waarom is het belangrijk om elkaar gelijk te behandelen?

Groep 7-8:

- Identiteit:
  - o Maak in groepjes van 4 a 5 kinderen een eiland op een groot vel papier met wasco. Zie Bronnenboek De Kracht van 8. Alle kinderen mogen zichzelf tekenen op het eiland. Verder mogen de kinderen spullen tekenen op het eiland die ervoor zorgen dat zij er samen minimaal 2 weken kunnen overleven. Na afloop presenteren de groepjes hun eiland aan de rest van de klas.
- Participatie:
  - o Lied luisteren/ zingen van CD De Kracht van 8: 'Windmolen rap'.
  - o Ga op bezoek bij een woning of zorgboerderij voor mensen met een lichamelijke en/ of verstandelijke beperking. Laat de kinderen ontdekken dat ook deze mensen deel van de maatschappij zijn. Door dit bezoek geef je deze mensen een gezicht.
  - o Laat de kinderen zelf een feestje of een activiteit voor de klas organiseren. Hiervan leren ze dat ze zelf initiatief tot het stimuleren van saamhorigheid kunnen tonen.
- Democratie:
  - o De kinderen maken een werkstuk over de geschiedenis van de EU. Ze geven hun mening over de voor- en nadelen van deze vorm samenwerking binnen Europa.